

'De laatste boot'

Roman van Frans Van den Weghe
Na activisme en vier jaar oorlog, weer hoop op een betere toekomst

door John ASPESLAGH

Het activisme in Oostende en Frans Van den Weghe

Tijdens de Eerste Wereldoorlog wilden de activisten met de steun van de Duitse bezetter (1) een aantal Vlaamse eisen realiseren, o.a. de volledige vernederlandsing van het middelbaar en hoger onderwijs en zelfbestuur voor Vlaanderen. Stadsbibliothecaris Eugeen Everaerts en dokter-dichter Eugeen van Oye waren de plaatselijke voortrekkers van het activisme. Er was ook een harde kern leraars actief in het Oostends atheneum: Leo Van den Bogaert, Jérôme Decroos, Marie-Joseph Grauls en Frans Van den Weghe (2). Parallel met de opkomst van het activisme, ontstond aan de IJzer de Frontbeweging, een antwoord van de Vlaamse piotten op de vele vernederingen door het Franstalig officierenkorps. Uiteindelijk zouden activisme en Frontbeweging elkaar vinden en na de oorlog opgaan in de Frontpartij.

Frans Van den Weghe (Sint-Jans-Molenbeek 1868 – Eindhoven 1937) (3), studeerde Germaanse filologie in Gent waar hij ook actief was in de flamingantische vrijzinnige studentenbeweging. In 1892 werd hij aangesteld als leraar aan het Oostends atheneum en aan de zeevaartschool. In 1897 stond hij samen met Everaerts aan de wieg van de Oostendse afdeling van het *Algemeen Nederlands Verbond*. Zowel in het atheneum als in de activistische beweging was Van den Weghe de kompaan en rechterhand van Leo Van den Bogaert met wie hij in 1915 het *Zevenpunten Programma* van de *Jong-Vlaamse Beweging* (4) onderschreef. Volgens zijn collega Gustaaf Lefèvre (5), liet zijn gezag bij de leerlingen te wensen over en genoot hij weinig respect vanwege zijn nauwe contacten met de bezetter, net als Van den Bogaert trouwens. Hij zou bovendien een alcoholprobleem hebben gehad, wat hijzelf later heeft ontkend. Als activist ijverde hij voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit en, eens het zover was, was hij ook aanwezig bij de opening ervan. In 1918 organiseerde hij talrijke meetings in Oostende en omgeving en nam er ook het woord. In het spoor van Leo Van den Bogaert en door toedoen van de bezetter, werd hij in 1917 waarnemend prefect van het atheneum maar kort erna weer afgezet na een protestactie van de leerlingen. Hij was ook lokaal correspondent van het activistisch dagblad *Gazet van Brussel*. Op 8 november 1918 werd hij als leraar geschorst en bij KB van 1 december 1919 met terugwerkende kracht definitief uit het ambt gezet (6).

In een pleidooi pro domo (7) schrijft Van den Weghe:

"Als activist was ik ten ander onbeduidend. Ik was geen lid van de Raad van Vlaanderen of van het propagandacomité. [...] De daden door mij gepleegd onder de bezetting zijn overeenkomstig met mijn voorgaande Vlaamschgezind streven en verdienen nog niet eens het activistisch etiket. Mijne afzetting uit mijne twee ambten – ik had de mooiste plaats in België en zou ze uit domheid niet verspelen! – roept om in-eerherstelling, want ik werd door den bezetter wegens Duitsch-vijandigheid tweemaal beboet en uit mijne verhooging ontzet. [...] Ik heb openlijk verklaard (8) dat de Duitschers niets te stellen hadden op Belgischen grond. [...] Ik heb alleen onderhandelingen gehad met Duitse officieren der kommandantur, om menschen te kunnen redden uit de klauwen van onverbiddelijke rechters of als ik moest onderhandelen met personen die door de Zivilverwaltung (9) waren aangeduid, om dienstzaken te regelen".

Net zoals van Oye werd Van den Weghe na de bevrijding door de militaire *Sûreté* opgepakt en opgesloten in Brugge. Na vijf maanden preventieve hechtenis werd hij vrijgelaten en nam hij de wijk naar Nederland. Eind 1919 werd hij een eerste keer bij verstek veroordeeld tot één jaar opsluiting

wegens verklikking van de burgemeester (10) van Heist. Op 25 juni 1920 volgde een tweede proces voor het assisenhof van Brugge en een veroordeling tot tien jaar dwangarbeid. In *Ben ik een landverrader?* stelt hij de zaken nogal simplistisch voor. Hij werd vervolgd, zegt hij, omdat hij met de hulp van de bezetter werd aangesteld tot prefect van het atheneum en omdat hij activistische voordrachten gaf. In het Nederlandse Tilburg werd Van den Weghe later opnieuw leraar middelbaar onderwijs en gaf er privélessen. Naast bijdragen voor tijdschriften en *Ben ik een landverrader?* volgde in 1926 *De laatste boot* (11), een roman die zich afspeelt tijdens en na de Eerste Wereldoorlog in Oostende en in Sint-Niklaas en waarin Van den Weghe een aantal activistische thema's heeft verwerkt. Frans Van den Weghe overleed in Eindhoven in 1937.

'De laatste boot' (1926)

Nijveraar Frans Verlinde is weduwnaar. Hij verdeelt zijn tijd tussen Sint-Niklaas waar hij bedrijfsleider is en zijn villa in Oostende, niet ver van het staketsel. Verlinde is Vlaamsgezind, zonder echter in extremen te vervallen. Hij is overtuigd van de superioriteit van het middelbaar onderwijs van de Staat waar, in tegenstelling tot de vrije meisjesspensionaten, de leerkrachten gediplomeerd zijn. Dit is de reden waarom hij zijn dochter Rosa naar een officiële school in Brussel stuurt waar het meisje ingaat op de avances van de Waal George Campion, haar leraar Frans. Vader Verlinde staat die relatie niet in de weg, integendeel. Ondertussen breekt de Eerste Wereldoorlog uit en het gezin Verlinde trekt naar Oostende waar enkele dagen later ook George Campion arriveert te midden van de vele vluchtelingen uit het binnenland. Vader Verlinde vertrouwt zijn dochter toe aan Mevrouw Paulsen, een kennis van de familie, en samen met George, slaan de twee vrouwen op de vlucht voor de naderende Duitsers. Wat zij en vader Verlinde echter niet weten, is dat de boot van Oostende naar Groot-Brittannië, waar het drietal aan boord is gegaan, de laatste is. Vader Verlinde was van plan geweest eerst zijn spaargeld af te halen in een Oostends bankfiliaal en pas de volgende dag in te schepen. Hij geraakt dus niet meer weg en blijft met de meid Liesbeth achter in het bezette België. Liesbeth sterft aan een besmettelijke ziekte en Frans Verlinde keert terug naar Sint-Niklaas waar hij tussen stoel en tafel terecht komt: gewantrouwd door de bezetter en gehaat door de patriottische "wijkhaviken" die in hem een verfoeilijke flamingant zien en hem beschuldigen van collaboratie met de vijand. De aanstoker van de geruchten is de franskiljon Ghewy, een plaatselijke Nederlands-onkundige belastingontvanger. Verlinde roept hem ter orde en tijdens de woordenwisseling steekt Ghewy Verlinde neer. Ghewy wordt aangehouden. Na de wapenstilstand draait de repressie op volle toeren. Justitie drijft het zover dat een administratief onderzoek wordt gestart naar de rol die Verlinde zou hebben gespeeld in de collaboratie als hij was blijven leven. Camps, de klerk van Verlinde, wordt aangehouden op verdenking Ghewy te hebben verklikt aan de Duitsers. Camps wordt opgesloten en slaat de hand aan zichzelf. Rosa en George keren terug uit Engeland en kort daarna wordt hun zoontje *Vrederik* geboren.

Oostende voor en tijdens de eerste weken van de Duitse bezetting

In de eerste bladzijden beschrijft Van den Weghe getrouw de sfeer van het vooroorlogs "seizoen" in Oostende. Kinderen uit welstellende milieus spreken na de middag af op het kinderbal in het kursaal terwijl de ouders bij elkaar op theevisite gaan. Begin augustus 1914 verstoren de mobilisatie en de Duitse inval onverwacht de traditionele vakantiesfeer. Onder immense belangstelling van de bevolking en onder het zingen van de Vlaamse Leeuw en de Brabançonne, vertrekken de infanteriesoldaten vanop het station. Oostende wordt overspoeld door vluchtelingen uit het binnenland. Terwijl de inwoners massaal op bedevaart trekken naar het visserskapelletje van Bredene, sneuvelen de eerste Oostendse militairen in Haelen en tijdens het beleg van Antwerpen. De Engelse militairen die Antwerpen ter hulp waren geschoten, ontvluchten de stad met bestemming Oostende. Aan de kust vraagt men zich af of dit een strategische terugtrekking is of het begin van het einde. Hôtel des Thermes - het latere "kanonhotel" - wordt ingericht als hospitaal en aan de brug van Snaaskerke heeft een eerste dodelijk treffen plaats tussen een voorbode van Duitse Ulanen en een

compagnie Belgische rijkswachters. Bij de Belgen vallen drie doden die onder massale belangstelling worden begraven op het oud Kerkhof aan de Nieuwpoortsesteenweg. Ongeveer gelijktijdig met de tweeduizend Britse mariniers komt de Belgische regering met de mailboot Pieter De Coninck vanuit Antwerpen in Oostende aan. De regering vergadert in het atheneum aan de Spilliaertstraat. Militairen die in Antwerpen werden gewond, worden ondergebracht in het Hôtel des Thermes en later per boot overgebracht naar Groot-Brittannië en Frankrijk. Oostende, dat niet te verdedigen is, wordt tot open stad verklaard. De laatste passagiersboot verlaat de haven. Honderden vluchtelingen wachten samengedromd tevergeefs op de volgende boot. Half oktober arriveren de Duitsers die de stad vier jaar lang in hun klauwen zullen houden. De zeepromenade wordt verboden terrein voor de Oostendenaars. De Duitsers brengen hun manschappen onder in leegstaande villa's terwijl ze de stad leegzuigen met nooit ophoudende rekwisities. Ondertussen woedt de slag aan de IJzer. De Nieuwpoortsesteenweg wordt een calvarieweg voor de bezetter. De Duitsers nemen niet alleen deze weg naar het IJzerfront maar ook naar het oud kerkhof om hun gevallen kameraden te begraven. De eerste vluchtelingen uit Slijpe, Leffinge, Middelkerke en Sint-Pieterskapelle komen aan in Oostende dat ze al gauw weer moeten verlaten voor veiliger oorden. Niet alleen de mensen maar ook de dieren hebben het moeilijk: in de stad krioelt het van achtergelaten honden en katten.

Activistische elementen

Frans Verlinde is het type van de doorsnee flamingant die achter de rechtmatige Vlaamse eisen staat, zonder in het radicalisme van de *Jong-Vlaamse Beweging* te vervallen. Frans spreekt meerdere talen en houdt zich ook bezig met problemen als de werkloosheid, het gebruik van het Nederlands in de handelsbetrekkingen, het nut van een Belgische oorlogsvloot, ...

Zijn aandacht gaat ook naar het middelbaar onderwijs. Het staatsonderwijs is degelijker omdat de leerkrachten er gediplomeerd zijn, meent hij. Maar zoals in de vrije pensionaten, leidt het gebruik van het Frans als onderwijstaal tot verfransing en vervreemding.

Van de Weghe hekelt ook de Britten die het Belgisch leger niet genoeg hebben ondersteund in de eerste dagen van het IJzeroffensief.

Ook kardinaal Mercier en koning Albert worden niet gespaard:

"Verlinde voelde voor den hoogstanden kerkprelaat eene onvermengde bewondering, daar hij niet wist dat in dezes hart nochtans de vooze overtuiging woekerde, dat de Vlamingen wel konden sterven in de loopgraven maar dat men hun daarom toch geene hoogeschool of een Vlaamsch zelfbestuur hoefde te gunnen. Dat Koning Albert geen opbeurend woord sprak tot de vechtende Vlamingen speet hem danig, want het "zwijgt en vecht" scheen hem niet een voldoende riem onder het hart" (p. 93).

Van den Weghe alludeert ook op de rede die de verfranste Vlaming Maurice Maeterlinck hield in de scala van Milaan (12) waar hij Italië aan de kant van de geallieerden bij de oorlog probeerde te betrekken.

De franskiljons ("de wijkhaviken") doen al wat ze kunnen om de flaminganten verdacht te maken bij de bevolking maar zelf zijn ze niet te beroerd om commerciële constructies op te zetten met de bezetter.

Tijdens een kort verblijf in Frankrijk, botsen Rosa en George op de "houthakkers van de Orne". Dit zijn de gestrafte Vlaamsgezinde IJzersoldaten die door de legerleiding naar een strafcompagnie in Normandië werden gestuurd. Ook de Limburgse legeraalmoezenier en flamingant Paul Vandermeulen komt ter sprake die wegens zijn Vlaamse overtuiging naar het onherbergzaam eiland Cézembre bij Saint-Malo werd verbannen.

Uiteraard komt de mateloze naoorlogse repressie aan bod. Voor het Belgisch staatsapparaat is

activisme maar een alibi om Vlaamsgezinden te vervolgen. Frans Verlinde en zijn klerk Camps worden voor collaborateurs versleten en de terechtgestelde en volksvreemde moordenaar Ghewy wordt op een verhoog geplaatst. "Patriotards" van het laatste uur die zich tijdens de oorlog met de bezetter hebben gecompromitteerd, roepen nu "*A bas les boches*". Hier alludeert Van den Weghe waarschijnlijk op de zogenaamde "salpetermannen". Zo noemden de Oostendse activisten de oorlogswokeraars die zich hadden verrijkt met de Duitsers maar na de wapenstilstand hun kar hadden gekeerd.

In de naweeën van de oorlog was er nog het drama in het gezin Lemonnier. Vader Lemonnier vermoedt dat zijn jongste kind van de Duitse militair is die bij het gezin ingekwartierd was. Hij wordt door de bevolking uitgelachen. Hij gaat eraan kapot en in een vlaag van zinsverbijstering schiet hij vrouw en kinderen neer.

Houding tegenover de bezetter

Nergens nemen de personages een pro-Duits standpunt in. Van de Weghe verwijst zelf naar de "Leuvense gruwelen" en spreekt van het "autoritair gezicht van keizer Willem". Frans Verlinde is flamingant maar veroordeelt zowel de Duitse inval in België als de Oostenrijkse agressie in Servië. Rosa is verontwaardigd dat de Duitsers de Engelse kustplaatsen beschieten. Braspartijen en uitspattingen van de Duitse officieren worden aangeklaagd. De bezetter laat zich ook diensten bewijzen en bevoorraden door profiteurs en franskiljons onder wie een zekere Maurice La Broux (13), voorzitter van de vereniging voor de verspreiding van de Franse taal in Vlaanderen. Militair rechter Zobel is ingekwartierd bij de familie Lemonnier. Hij kan rekenen op de gunsten van mevrouw Lemonnier die op haar beurt van zijn diensten gebruik maakt. Wanneer Frans Verlinde wordt opgeroepen om te getuigen in een zaak waarbij Zobel betrokken is, verlaat hij de rechtszaal met een boete van tweehonderd DM wegens "Deutschfeindlichkeit". De Duitsers sluiten slager Lazeure op in Aken omdat hij had nagelaten het slachten van een varken aan te geven.

In verband met de Duitse inval, vinden we hier grosso modo het standpunt terug dat Van den Weghe twee jaar eerder innam in zijn pleidooi pro domo *Ben ik een landverrader?*:

"Men fluisterde elkaar toe, dat ik alsdan een speech zou hebben afgestoken ter eer van den keizer, terwijl ik integendeel den tijd had betreurd, toen hij de vredeskeizer heette, en de kunsten bloeiden naast wetenschap, verre van 't gebulder der kanonnen" (p. 1).

Van den Weghe voegt eraan toe dat hij zelf ook twee keer werd beboet voor "Deutschfeindlichkeit".

Authentieke biografische elementen

Een aantal passages bevatten authentieke elementen uit het leven van Van den Weghe of van personen uit zijn omgeving.

Eduard Coopmans is het alter ego van Frans Van den Weghe. Na de oorlog wordt hij vervolgd voor het houden van activistische meetings in randgemeenten. Hij wordt beticht van verklikking omdat een burgemeester (14) die zo'n meeting wilde verhinderen, door de bezetter werd aangehouden. Coopmans zit vijf maanden in voorhechtenis en wordt ondertussen uit het ambt van leraar aan het Oostends atheneum en aan de zeevaartschool gezet. Van zijn voorlopige vrijlating maakt hij gebruik om te vluchten.

Na de bevrijding gaat Camps, de bediende van Verlinde, dezelfde lijdensweg als de hoogbejaarde Oostendse dokter-activist Eugeen van Oye (15). Aangehouden door de militaire *Sûreté*, wordt Camps in het gezelschap van een activistische geneesheer (!), van een leraar (!) en van een stel lichtekooien

van Sint-Niklaas naar Gent overgebracht. Net als van Oye, wordt Camps in een leegstaand klooster opgesloten en van wanhoop springt hij uit het raam. Daar houdt de gelijkenis op. Van Oye werd al na enkele dagen ontslagen uit de gevangenis van het Brugs Rode-Nonnenklooster wegens zijn hoge leeftijd. Hij keerde langs de Brugse vaart te voet terug naar Oostende.

In hoofdstuk XXI brengt Van de Weghe het droevig verhaal van het levenseinde van Leon Rinskopf (16), de gekende dirigent van het Oostendse kursaal die naar Frankrijk was gevlucht en in 1915 overleed in het Franse Deauville.

Pacifisme en hoop op een betere toekomst

De oorlog heeft veel slachtoffers gemaakt: Frans Verlinde wordt vermoord om zijn Vlaamse overtuiging, de jonge officier Steven de Molenaere sneuvelt tijdens één van de eerste confrontaties met de vijand, de meid Liesbeth loopt een besmettelijke ziekte op, de dirigent Leon Rinskopf sterft op de dool in Deauville, Camps ziet het leven niet meer zitten en de radeloze vader Lemonnier vermoordt vrouw en kinderen.

Aanvankelijk overweegt het koppel Rosa en George om te emigreren naar Amerika of om in Groot-Brittannië te blijven:

"Zij kwamen tot de overtuiging dat het beter was, zich in Engeland metterwoon te vestigen eerder dan in België kinderen voort te brengen, welke de oorlog zou gebruiken als kanonnenvleesch (...)".

Uiteindelijk komen ze toch naar België terug met een boodschap van pacifisme en hoop op een betere toekomst. Als Vlaming en Waal hebben ze elkaar gevonden en hun kind noemen ze *Vrederik*.

De literaire waarde van *De laatste boot* is niet bijster groot. De roman vertoont gelijkenissen met de feuilletons die toentertijd in de dagbladers verschenen. Wat de opbouw betreft, heeft de auteur handig gebruik gemaakt van het gegeven van de "laatste boot". Rosa en George slagen erin naar Engeland over te steken terwijl vader Verlinde de boot mist. Zo kan Van den Weghe het eerder comfortabel en zorgeloos leven van dit koppel laten contrasteren met de uitzichtloze situatie van de bevolking in het bezette België. Uiteindelijk klinkt een boodschap van verzoening na al het oorlogsgeweld en na de onredelijke repressie van al wie zich tijdens de oorlog maar enigszins had gecompromitteerd om met de hulp van de bezetter decennia oude Vlaamse verzuchtingen te realiseren ...

VERWIJZINGEN

- (1) Met zijn *Fllamenpolitiek* had de Duitse bezetter een verborgen agenda, nl. het eigen blazoens oppoetsen en door de Vlamingen ter wille te zijn België, of in elk geval Vlaanderen, in de Duitse invloedssfeer houden na de eindoverwinning.
- (2) Al die activisten komen aan bod in een bijdrage over het activisme in Oostende en aan de kust die in 2016 verschijnt in *Biekorf*.
- (3) *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, III (1998) p. 3677-3678; *De Plate*, 10de jaargang (1981) nr. 3, p. 13; *De Zeewacht* van 12 juni 1920; J. VAN BERGEN; *Een historische lerarenvergadering*, in: *Den Athenee, contactblad oud-leerlingen Koninklijk Atheneum Oostende*, jaargang 21, nr. 1 (2003), p. 7-8; <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=wegh003>
- (4) Opgericht door de Nederlandse dominee Jan Derck Domela Nieuwenhuis Nyeghaard die rond de eeuwwisseling een tijdje predikant was in Oostende. Van Oye en de belangrijkste Oostendse activisten waren lid van die beweging.
- (5) Coauteur van A. ELLEBOUDT en G. LEFEVRE, *Oostende onder de Duitse bezetting*, s.d.,

meer bepaald p. 186-193 en *De Zeewacht* van 2, 9, 16 en 23 augustus 1919.

- (6) *De Duinengalm* van 1 december 1919 en *Le Carillon* van 17 december 1919; e-mail van 2 juni 2015 van G. Deblock, archivaris KA Centrum, Oostende.
- (7) *Ben ik een landverrader?*, Tilburg, 1924, p. 5-7.
- (8) Van Den Weghe verwijst naar *Onze Stam* van augustus 1914.
- (9) Het Duitse burgerlijk bestuur dat in de plaats van het provinciebestuur was gekomen.
- (10) Burgemeester Robert de Gheldere verhinderde de meeting van Everaerts en Van den Weghe en werd nadien aangehouden door de Duitsers. Die laatste heeft altijd elke betrokkenheid in die zaak ontkend.
- (11) Roosendaal, 1926.
- (12) Zie de Franse krant *Le Figaro* van 2 december 1914 en L. WILS, *Onverfranst, onverduits? Flamenpolitiek, Activisme, Frontbeweging* (Kalmthout, 2014), p. 30. De verfranse Gentse auteur Maurice Maeterlinck sprak er o.a. van “[*la civilisation latine*], *la seule où la plupart des hommes veulent et puissent vivre*”, wat niet alleen een slag in het gezicht van de gemobiliseerde Vlamingen was maar bovendien de indruk wekte dat hij het standpunt van de Belgische regering vertolkte. Aan Koning Albert I wordt ook de uitspraak “*Zwijg en vecht*” toegeschreven.
- (13) La Broux draagt toevallig (?) dezelfde voornaam als de Oostendse advocaat Maurice Vanderheyde, eveneens notoir franskiljon, voorman van de *Association flamande pour la vulgarisation de la langue française en Flandre*, voorzitter van de *Amitiés françaises* in Oostende (zie *La Saison d’Ostende* van 16 juli 1922) die, na de bevrijding, samen met leerlingen en een leraar van het Atheneum, van Oye belaagden in de Koningstraat. Vanderheyde zal ook komen getuigen op zijn assisenproces.
- (14) Zie hiervoor noot 9.
- (15) De mensonwaardige omstandigheden van zijn overbrenging naar zijn verblijf in het Rode-Nonnenklooster aan de Katelijnestraat heeft van Oye uitvoerig beschreven in *Mijn Gevangenis* uit 1923.
- (16) Zie <http://www.oostende.be/product.aspx?id=6309>